

IRK VE CİNSİYETTEN, ETNİK VE CİNSEL YÖNELİM KİMLİĞİNE KÜLTÜREL KİMLİK OLUŞUMLARI: YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KÜRT-LGBTİ HAREKETİ

Özgür ÇALIŞKAN*

Özet: Toplumsal hareketler, yirminci yüzyıl süresince sınıf eksenli yapısını terk ederek, kimlik odaklı yeni toplumsal hareketlere dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda kültürel ve toplumsal kimlikler, hareketler içerisinde öne çıkarak belirgin bir hal almışlardır. Kimlikler üzerinden yapılan yeni toplumsal hareketler zaman içerisinde sadece tek bir kimlik değil, birden çok kimliği de içlerinde barındırmaya başlamışlardır. Özellikle ulus-devletlerin oluşmasından sonra, ülkelerin sınırları içerisinde kalan etnik kimlik grupları ve toplumsal cinsiyet kavramının önem kazanmasıyla LGBTİ (Lezbiyen, gey, biseksüel, trans-cinsiyet) bireyler, yeni toplumsal hareketleri bir mücadele alanı olarak kullanmışlardır. Bu betimleyici çalışmada, temelde biyoloji ve bedene dayalı ırk ve cinsiyet kavramlarının, kültürel kimlikler olan etnik ve cinsel yönelim kavramlarının oluşmasındaki etkileri incelenmiştir. Bununla birlikte, bu kavramlar arasındaki farklılıklar ortaya konularak; günümüzde çoklu kimlik yapısına sahip yeni toplumsal hareketlere örnek teşkil etmesi açısından Türkiye'deki Kürt-LGBTİ hareketinin yapısı, öğeleri ve durumu tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cinsel yönelim, Etnik kimlik, Irk, Cinsiyet, Yeni toplumsal hareketler, Kürt-LGBTİ hareketi.

Formation of Cultural Identities from Race and Sex to Ethnic and Sexual Orientation: Kurd-LGBTI Movement in Turkey in the Context of New Social Movements

Abstract: During the twentieth century, social movements have turned to new social movements leaving the class centred structure to the identity centred structure. As the result of this transformation, cultural and social identity has become more specific subject for the movements. In time, the new movements which are formed by the identity also have included more than one identity. Especially, after the formation of nation-states, the ethnic groups which stays inside the countries and the LGBTI (lesbian, gay, bisexual and transgender) individuals after the concept of gender has become important, have used the new social movements as a campaign arena. In this descriptive paper, the effects of race and sex which are based to biology and the body to the cultural ethnic and sexual orientation identities are studied. In addition, introducing the differences between those concepts, the paper discusses the structure, elements and the situation of the Kurd-LGBTI movement in Turkey as an example of the new social movements with multiple identities.

Key words: Sexual orientation, Ethnic identity, Race, Sex, New social movements, Kurd-LGBTI movement.

Giriş

Toplumsal hareketlerin sanayi devrimi sonrası evrilererek sınıf merkezinden kimlik ve kültür merkezine kayması, günümüzde "yeni toplumsal hareketler" olarak tanımlanan kavramla bizi karşı karşıya getirmiştir (Touraine, 1999; Offe, 1999; Melucci, 1999; Tilly, 2008). Bu durumun sonucu olarak da; yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimliğin, kültürün ve bu ikisinin keşiştiği noktanın ne olduğu, nasıl eyleme döküldüğü ve toplumların değişmesinde hangi rolü üstlendikleri gibi sorular ve sorunlar açıklanması gereken olgulara dönüşmüşlerdir. Yeni toplumsal hareketlerin oluşmasında

etken olan kültür öğesi ve kültürün içinde oluşmaya çalışan kimlik; sınıf gibi daha belirgin bir biçimde algılanabilen ve kategorileştirilebilen tekil bir içeriğe sahip değildir.¹ Bu nedenle, yeni hareketlerin kapsadığı tek bir kimlik ve kültür kategorisinden bahsetmek mümkün değildir. Bundan dolayı, yeni toplumsal hareketleri bir bütün olarak ya da evrensel (belki de küresel) olarak ele almanın faydaları olabileceği gibi zararları da vardır. Yeni toplumsal hareketlerin kimlik odaklı yapısı göz önünde bulundurulduğunda ve bu hareketlerin amacı olarak kimlikleri belirgin hale getirmesi düşünüldüğünde,

* Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü

bu hareketlere evrensel bir bakış açısıyla yaklaşılmasının, yerelde kendine yer edinen kimliklerin ve kültürlerin gözden kaçırılmasına neden olabileceği tehlikesi yok sayılmamalıdır. Hareketlerin asıl amacı yereldeki kimliği evrensele taşımak olarak ele alındığında; evrensel bir bakışın, ancak yereldekilerin benzerlikleri ve farklılıklarının evrensele taşınmasıyla ilgilendiğinde faydalı olabileceği düşünülebilir. Yeni toplumsal hareketlerin; barış, çevre, hayvan hakları, etnik grup-azınlık hakları, kadın hakları ve LGBTİ hakları odaklı birçok kimlik biçimini kapsayan çok dokulu yapısı, kendine özgün her bir hareketin ve o hareketi oluşturan kimlik öğelerinin anlaşılmasının zorunluluğunu gerektirebilmektedir (**Çayır, 1999**). Bu noktada, günümüz bireyinin kimliği birçok öğeden ve kültür biçiminden etkilendiği ve olduğu gibi, yeni toplumsal hareketlerin kimlikler üzerinden oluşması sonucunda bu hareketler de çoklu kimliklere sahip olmaya ya da diğer kimliklerden etkilenmeye başlamışlardır.

Yeni toplumsal hareketlerin Türkiye yerelinde belirgin bir biçim almasının tarihsel süreç açısından olduğu zaman 1980 sonrasıdır. Özellikle etnik kimlik olarak Kürt kimlik hareketi, toplumsal cinsiyet merkezli kadın hareketi ve cinsel yönelim odaklı LGBTİ (Lezbiyen, gey, biseksüel ve trans-cinsiyet)² hareketi, Türkiye yerelinde 1980 sonrasındaki dönemde öne çıkmaya başlamışlardır (**Beyazova, 2012**). Bu hareketlerin içerisinde geç kalan ama hızlı bir biçimde diğerlerini yakalayan hareketin ise, Türkiye'deki LGBTİ derneklerinin kuruluş tarihlerine bakıldığında LGBTİ hareketi olduğu söylenebilir.³ Türkiye'deki LGBTİ hareketinin hızlı gelişimi yerelin içerisinde de yerleşmiştir. Kaos GL; Ankara ve Lambdaİstanbul; İstanbul yerelinde kendilerini göstermeye başlamışlar ve bu yerleşme zaman içerisinde büyükşehirler başta olmak üzere diğer şehirlere de yayılmıştır. LGBTİ hareketinin bu gelişim sürecine bakarken feminist hareket ve Kürt hareketinin de benzer şekilde ve hatta daha yaygın olarak gelişmeleri bu hareketlerin karşılaşmalarına ve birbirlerine belirli oranda eklenmelerine de neden olmuştur. Bu durum, bu hareketlerin öncelikle birbirleriyle tanışmalarına, sonrasında da gerektiğinde beraber hareket etmelerine olanak tanımıştır. Zaman içerisinde Kürt ve feminist hareketin yollarının kesişmesi, LGBTİ hareketinin feminist hareket ile olan yaklaşması gerçekleşmiştir.

Yakın geçmişte baktığımızda ise cinsel yönelim ve etnik grup hareketlerinin LGBTİ-Kürt hareketi çatısı altında buluştuğuna şahit olmaktayız. Türkiye coğrafyasındaki Kürt kimliğine sahip bireylerinin

yaşadığı bölgeler başta olmak üzere Kürt ve LGBTİ kimliğine sahip bireyler aynı çatı altında bir hareket oluşumu belirginleştirmeye başlamışlardır. 2000'li yılların sonlarında bir hareket olarak oluşan Diyarbakır (Amed)⁴ merkezli Hevjin LGBTİ, yine Diyarbakır merkezli olan ve 2011 yılında meydana gelen Hebûn LGBTİ ve son olarak 2013 yılında Gezi Parkı direnişi sonrası kurulan ve İstanbul merkezli olan Hêvî LGBTİ İnsiyatifi; Kürt-LGBTİ hareketi adına öne çıkan hareketler olmuşlardır. Bununla birlikte Kaos GL'nin internet sitesinin Kürtçe yayına başlaması⁵, Kürt-LGBTİ hareketinin oluşumuna ve farkındalık yaratmasına ilişkin önemli bir gelişme olarak düşünülmelidir. Burada üzerinde durulması gereken Kürt-LGBTİ hareketinin hem Kürt hareketi hem de LGBTİ hareketi olarak bir ayrımda bulunmadan yeni bir kimlik hareketi oluşturması durumudur. Kürt-LGBTİ hareketi, etnik kimliğin ve cinsel yönelimin kesiştiği noktada dururken, diğer bir yandan da hem kimlik kavramının oluşumuna ilişkin hem de yeni toplumsal hareketlerin içeriğine ilişkin belirli bir alan yaratmaktadır. Bu alanın aniden ve nedensiz oluştuğunu düşünmek; kültürel kimliklerin ve toplumsal hareketlerin bugüne kadar biriktirdiği ve geliştirdiği kavramlara, değişimlere, toplumsal etkenlere ve tarihsel sürece kayıtsız kalarak haksızlık etmek olacaktır. Bu nedenle Türkiye yerelindeki bu oluşumdan yola çıkarak etnik kimliğin ve cinsel yönelim kimliklerinin nereden gelerek, nasıl kesiştiklerinin irdelenmesi, bu hareketleri anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu irdelemenin yapılabilmesi için de etnik ve cinsel yönelim olarak oluşan kültürel kimliklerin, ırk ve cinsiyet gibi biyolojik kimliklerden sıyrılarak nasıl dönüştüklerini ve bu iki kültürel ve biyolojik kimlik oluşumları arasındaki farkların ortaya konmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Bu çalışma öncelikle betimleyici ve derleme bir çalışmadır. Çalışmanın amacı, ırktan etnik kimliğe ve cinsiyetten cinsel yönelim kimliğine evrilen sürecin ve bu kimlikler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konmasından yola çıkarak; Kürt-LGBTİ hareketi gibi iki kültürel kimliğin, bir hareket içerisinde karşılaşmasına ve birlikte hareket etmesine zemin hazırlayan ortama nasıl oluştuğuna ilişkin bir fikir ortaya koyarak tartışmaktır.

İrkımı Sorma, Etnik Kimliğimi Sor; Belki O Zaman Bir Şeyler Anlatabilirim

İrk, biyolojik ve genetik bir kategori, etnik kimlik ise kültürel bir kategori olarak tanımlanmıştır (**Balibar, 2007; Fenton, 2001**). Bu tanımlamalar bize ırkın daha eski bir tarihi olduğunu gösterirken, etnik kimliğin ise ırk kadar eski bir tarihe dayanmadığını

göstermektedir. Bunun nedeni ise etnik kimliği de kapsayan kültürel kimliklerin yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulus-devletlerin oluşumu ve bununla birlikte küreselleşmenin hız kazanmasıyla daha belirgin hale gelmeye başlamasıdır. Ulus-devletler belirli bir toprak bütünlüğü üzerinden yapılırken, doğal olarak sadece belli bir ulusu kapsama amacı içerisinde olsalar da; ulus-devletlerin coğrafyalarının içerisinde, o ulus-devletin çoğunluk kategorisine uymayan ırk ve etnik kimliği farklı olan gruplar da dahil olmak zorunda kalmışlardır. İlk başlarda "azınlık" olarak adlandırılan bu grupları tanımlamak için "azınlık" tanımını yerine "etnik grup" tanımlaması kullanılmaya başlanmış ve ulus-devletin içerdiği biyolojik ve kültürel kimliğe ilişkin; ırk, ulus ve etnik grup kavramları üç ana terim olarak oluşturulmuştur (Wallerstein, 2007). Bu üç ana terimin oluşturulması rastlantısal bir durum olarak algılanmamalıdır. Bireyin hem biyolojik bir varlık hem de kültürel bir varlık olduğu düşünüldüğünde ve bu düşünceye, bireyin yaşamış olduğu toplumsal ve tarihsel süreçler eklendiğinde karşımıza bu terimler çıkmaktadır. İrkin genetikle olan yakın ilişkisi, etnik kimliğin kültürel bir geçmişe dayandırılması ve ulus kavramının da bu iki alanın arasında konumlanarak ve onlara maddi-coğrafi sınırlar çizerek bu iki alanı birleştirmesi, bu üç terimin iç içe geçmiş ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu ilişkide birleştirici olmaya çalışan –ama pek de başarılı olamadığını düşündüğüm- ulus ve onun devleti, ırk ile etnik kimlik öğelerini birleştirirken, aynı zamanda bir karmaşa da ortaya çıkarmıştır. Hangi kimlik özelliklerinin ırka, hangilerinin etnik kimliğe indirgenmesi gerektiği konusu tam olarak ayırt edilemez bir duruma dönüşmüştür.

İrk kavramının temeli insanoğlunun farklı türlere ayrıldığı inancından gelmektedir ve genellikle ırk kavramı insanların sahip olduğu fiziksel, biyolojik ve nüfus yapılarının farklılığını temel almaktadır. Buna karşın, etnik kimlik ve etnik grup, kültürel farklılıkları içeren ortak soy, dil, ulusal ve coğrafi kökenleri temel olarak oluşturulmuş kavramlardır (Fenton, 2001). İki kavram için yapılan bu tanımlamalar gerçekte ırk ve etnik kimliğin ikili ilişkisinin sınırlarının aslında ne kadar geçişken olduğunu göstermektedir. Bireyin kimliği tanımlanırken hangi tanımlamanın ırksal özelliklerden geldiği, hangisinin etnik kimlikten geldiğini ayırt etmek bazı durumlarda çok basit olabiliyorken, bazı durumlarda ise gittikçe zorlaşmaktadır. Buna neden olan durum ise, biyolojiye dayandığı için daha eski bir tarihi olan ırk kavramının, daha sonradan oluşan etnik kimliğe eklenme çabası olarak

düşünülebilir. Bu eklenmenin sebebi, ikisinin de bir geçmişe ihtiyaç duymalarıdır. Her iki kimlik biçimi de bireye ait olan bir geçmiş, bir tarihi nitelenebilir ve güçlerini bu geçmişten-tarihten alırlar. Immanuel Wallerstein bu noktada "bir geçmiş ve kimliğe neden ihtiyaç duyulur?" sorusunu sorar ve geçmiş "kişilerin ve toplulukların birbirlerine karşı kullandıkları bir araç" olarak nitelendirir. Buna ek olarak, geçmiş (geçmişlik) "törel bir görüngü, bu nedenle siyasal bir görüngü ve her zaman için çağdaş bir görüngüdür" (Wallerstein, 2007). Bu durumda, ırkın ve etnik kimliğin hangisi olduğunu algılayabilmek için de bireyin hangi geçmişine bakmamız gerektiği burada önemli bir rol oynamaktadır. İrki, sadece kültürel geçmişte aramak bizi doğru sonuca ulaştıramayabilir ve bu durum etnik kimliği, sadece biyolojik geçmişte aramaya çalıştığımızda da geçerlidir. Ayrıca geçmişin sürekli yenilendiğini ve biriktiğini de unutmamak gerekir.

Zamanla etnik kimliğin ön plana çıkmasının, ırkın daha geri planda kalmasına sebep olduğu söylenebilir. Bundaki en önemli etkenlerden biri, ırkın tarihinin daha eski ve kirli, fakat etnik kimlik tarihinin daha yeni ve temiz olması ve etnik kimliğin, ırkın tanımlayabileceği farklılıklardan daha geniş bir alanı kapsamasıdır (Fenton, 2001). Etnik kimliğin daha geniş alanı kapsamaya süreci içerisinde ırkı da belirli oranda kendi içerisinde çekmesine neden olmuştur ki bu iki kimliğin ayrımının zorlaşması bu noktada başlamıştır. Ayrıca, ırkın eski ve kirli olan tarihi de, etnik kimliğe bulaşmaya başlayarak, etnik kimliğin daha temiz olarak nitelendirilen geçmişini etkilemiştir.

İrk kavramının eskimesine karşı gelmeye çalışan "kimi yeni ırk kuramları 'ırk'ın 'ırkçılığın' hizmetindeki kullanımının altını çizdi ve ırksallaştırma sürecine, ırkın oluşumuna dair siyasi içerikli bir sorgulama önerdi" (Butler, 2013). Bu önermenin oluşmasındaki önemli etkenlerden biri, etnik kimliğin, oluşumundan itibaren kültürel olduğu kadar siyasi bir kimlik oluşu ve ırk kavramının bu oluşumla birlikte kendi geçerliliğini yitirmeye istediğidir. Bu bağlamda ırk kavramı, etnik kimliğe en yakın biçimini ırkçılık kavramına evrilerek göstermektedir. İrk kavramının kendisine bu esnekliği etnik kimliği kapsamak için verdiği düşünülebilir. Buna neden olarak da ırkçılığın, "etnikçilik" kavramını da işaret etmesi fakat "etnikçilik" olarak tanımlanan kavram, ırkçılık kadar yayılamamasıdır. İrkçilik, ırkları ve etnik-ulusal gruplaşmaların sınırlarını belirlerken geçmişin biriktirdiklerini bugüne uyarlayarak birleştirmiştir (Wallerstein, 2007). İrkçılığın bu birleşimi oluşturması,

karşısına neyi aldığı sorunsalını da doğurmuştur. Irkçılığın, günümüzde sadece ırk kimliği üzerinden değil, etnik kimlik üzerinden yapılabılır bir duruma geldiği; belirli koşullarda cinsiyet ve cinsel yönelim üzerinden de yapılan bir eyleme dönüştüğü söylenebilir. Bunun nedeni ise, biyolojik olan ırk ve cinsiyetin merkez noktalarının aynı bedende buluşmalarıdır. Bu durum aynı zamanda etnik kimlik ve toplumsal cinsiyetin kültürde ve toplumda birleşmelerinin altında yatan nedenlerden biridir. Daha sonra bahsedeceğimiz toplumsal hareketler içerisinde örnek verdiğimiz Kürt-LGBTİ hareketi de tam olarak bu birleşmenin birçok sonuçlarından biridir.

Bana Baktığında Cinsimden Başka Bir Şeyler de Görmelisin

İrkin kültürle ve ulus-devlet sınırlarıyla buluştuğu noktada evrilerek etnik kimliğin oluşmasında olduğu gibi; cinsiyetin de, toplumsal alanla buluşarak toplumsal cinsiyete dönüştüğü söylenebilir. Bu anlamda, cinsiyetin genellikle biyolojik bir referansı olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Cinsiyet sürekli var olan bedensel bir olgudur. Bu konuyla ilgili olarak cinsiyetin bir tarihinin olmaması onun tarihsel ve toplumsal değişimlerden etkilenmediğine de bir kanıttır (Halperin, 2013). Toplumsal, tarihsel ve kültürel değişimlerden etkilenen olgu cinsellik. Cinsellik, "deşifre edilmesi gereken anlamlar düzlemi, özgül mekanizmalar tarafından gizlenen bir süreçler ortamı ... hem yerinden çıkarılması hem de dinlenmesi gereken karanlık bir kelam"dır (Foucault, 2012). Cinselliği, cinsiyetten ayıran olgular; "cinselliğin kültürel bir üretim olması", "ideolojik düzenlemelerden etkilenmesi", "bedensel bir olgu olmaması" ve "çok eski olmasa da kendi tarihine sahip olması"dır. "Cinsellik cinsel kimlik üretir"ken ve "insanlar cinsellikleri doğrultusunda bireyleşerek farklılaşırken, cinsellikleri yoluyla varoluşlarını sağlarlar (Halperin, 2013). O halde toplumsal cinsiyetin; cinselliğin toplum tarafından görüldüğü biçimi olarak düşünebilmek mümkündür. Bununla birlikte Judith Butler toplumsal cinsiyeti "bedenin tekrar tekrar stilize edilmesi ve kaskatı bir düzenleyici çerçeve içinde tekrar edilen bir dizi edim" olarak görmektedir (Butler, 2010).

İnsanın cinsiyeti, cinsellik ve toplumsal cinsiyet konuları tartışılmaya başlayana kadar sürekli erkek ve kadın olarak iki kategori üzerinden tartışılmıştır. Buna karşın, cinselliğin ve toplumsal cinsiyetin farkına varılması ve bununla birlikte farklı kategorilerin oluşması, cinsiyetin ve kategorilerinin de tartışılabilir olduğunu göstermiştir. Bu konuyla ilgili Sherry Wolf dünyada "gey ve düzcinsel"⁶ olarak

iki çeşit insanın olmadığını vurgularken; "biyologların araştırabildikleri ölçüde, insan toplumunun ne şekilde örgütlendiğine bağlı olarak, ya hayal kırıklığına uğratılacak ya da özgürleştirilecek cinsel olanaklar çokluğuna sahip tek insan ırkı"nın varlığını belirtmiştir. Bununla birlikte biyolojik cinsiyetimiz artık daha muğlak ve akışkan bir hale gelmiştir (Wolf, 2011). Bu akışkanlığın ve muğlaklığın oluşmasının en önemli etkenlerinden biri olarak toplumsal cinsiyetin ön plana çıkarılmaya başlaması görülebilir. Toplumsal cinsiyet zamanla ilerleyerek o kadar geniş bir alana yayılmıştır ki, artık saf biyolojik cinsiyeti görebilmek ve ayırt edebilmek mümkün olamamaktadır. Bu durumun hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olduğu da inkâr edilemez. Olumlu olarak, insanın artık sadece iki cinsiyet kategorisi üzerinden algılanmaması ve bu çoğalmanın farkındalığının yaratılması durumu düşünülebilir. Olumsuz olarak da birçok kategorinin temsil bulması ve toplumsallaşmasının daha fazla baskı, dışlama ve yok sayma ürettiği söylenebilir. Özellikle LGBTİ kavramlarının daha görünür olması, cinsellik ve toplumsal cinsiyet kategorileri içerisinde yer alması; cinsel yönelim olarak belirginlik kazanan LGBTİ bireylerin üzerindeki baskıyı ve bu baskıya karşı mücadeleyi de zorlaştırmıştır.

LGBTİ kavramının kullanılmasına kadar gelinen tarihsel süreçte eşcinsellik, LGBTİ kavramının içerisinde yer alan biseksüellik ve trans-cinsiyetten daha ön planda bir rol üstlenmiştir. Eşcinselliğin tanımlanmaya çalışılması sonucunda sıra diğer cinsel yönelim kimliklerine de gelmiştir. Eşcinsellik, öncelikle bir günah olarak adlandırılmış ve sonrasında ise bilimsel çevrelerce zihinsel hastalığa dönüştürülmüştür. On dokuzuncu yılda seksologlar eşcinselliğe bir delilik olarak yaklaşmış ve eşcinsellik ilk olarak 1860'lardan itibaren Karl Heinrich Ulrichs tarafından açık forumlarda lehine konuşulabilen bir kavram haline gelmiştir (Wolf, 2011). Bu tarihsel süreç, eşcinselliğin çok eskiden beri var olmasına karşın bir kavram ve tanımlama olarak icat edildiğini göstermektedir. Eşcinselliğin icatı, aynı zamanda heteroseksüelliğin de icat edilen bir durum olduğunun kanıtı olmuştur çünkü eşcinselliğin karşısına bir kavramın konması gerektiğine inanılmıştır. 1905 yılına gelindiğinde ise eşcinsellik ve heteroseksüellik gayet geniş bir alanda kullanılan kavramlar haline gelmişler ve özellikle Sigmund Freud bu iki kavramı sadece cinsel bir eylem olarak değil, insanların hazlarına ve hislerine gönderme yapacak şekilde kullanmaya başlamıştır (Wolf, 2011). Bu aşamadan sonraki süreç ise kendilerini eşcinsel olarak tanımlayan bireylerin toplumsal alanda bu cinsel

yönelimlerini ayrımcılığa uğramadan ve heteroseksüellerle eşit bir şekilde yaşayabilmek için verdikleri mücadele süreci olarak geliştirdi. Özellikle 1977'de eşcinselliği bir hastalık olarak tanımlayan Dünya Sağlık Örgütü'nün, öncelikle bilimsel araştırmaların ve sonrasında dünyada yaşanan LGBTİ hareketleri ve ayaklanmalarının bir sonucu olarak 1990 yılında eşcinselliği hastalık listesinden çıkarması, sonraki dönemde mücadelelerin bilimsel bir dayanak kazanması açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu aşamada yirminci yüzyıl süresince, eşcinsellere pozitif haklar ve özellikle evlilik hakkı tanıyan⁷ birçok ulus-devletin olması da bu gelişmelerin paralelinde olarak göz ardı edilmemelidir.

Eşcinselliğe ilişkin mücadele alanlarının açılması ve artık açık bir şekilde tartışılması, onun kavramsal karşılığının ne olduğuyla ilgili de bir problemin olduğunun göstergesi olarak yer almıştır. Özellikle eşcinselliğin "cinsel tercih" olarak mı yoksa "cinsel yönelim" olarak mı tanımlanması, tartışılan bir konuya dönüşmüştür. Başka bir deyişle bu tartışma eşcinsel olmak ve eşcinsel doğmak arasındaki tartışma olarak da algılanmıştır (Wolf, 2011). John D'Emilio eşcinsel doğmak fikrinin daha doğru olduğunu ve ayrıca bu fikrin eşcinselliğin bir tercih olamayacağını göstererek, eşcinsellerin daha az baskı göreceğini vurgulamaktadır (Wolf, 2011). Buna ek olarak günümüzdeki birçok toplumsal cinsiyet ve LGBTİ hakları savunucuları ve akademisyenleri, cinsel yönelim kavramını daha yaygın bir biçimde kullanmaktadır. Cinsel yönelim kavramı, cinsel tercih kavramının karşısında tabii ki daha doğru bir noktayı işaret eden bir tanımlama olarak durmaktadır. Burada oluşabilecek tek sorun, cinsel yönelim kavramının içindeki "yönelim"ün kapsadığı "yön"ün kim tarafından kime, ne şekilde verildiği durumudur. Eğer bu yönelim, tek başına bağımsız ve sonradan oluşmayan bir yönelim ise tabii ki doğru bir karşılıkla buluşmaktadır. Cinsel yönelim bu noktada etnik kimlikle benzerlik göstermektedir. Etnik kimliğin doğuştan gelen öğeleri olduğu gibi toplumsal öğeleri de bulunmaktadır ki cinsel yönelim de doğuştan olmasıyla birlikte toplumsal cinsiyet alanında da etkinlik bulmaktadır. Bu iki kimlik öğesi her ne kadar biyolojik etkenlere bağlı olsa da, toplumsal yönleri olduğundan, öteki ve azınlık olma durumundan da maalesef kurtulamamaktadırlar.

Bedenden Kültüre Ortak Buluşmalar

İrk ile etnik kimlik arasındaki biyolojik olandan toplumsal ve kültürel olana doğru gelişen ilişki, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında da benzer bir biçimdedir. Fakat önemli olarak belirtilmesi

gereken fark; etnik kimliğin, değişen coğrafyalar, ulus-devlet sınırlarının oluşumu ve kültürün ön plana çıkmasıyla oluşan bir kavram olduğu düşünülmektedir; toplumsal cinsiyetin, aslında hep toplumun ve kültürün içerisinde yer alan ama pek fazla görünmeyen-görünmek istemeyen bir olgu olduğu söylenebilir. Bir bağlamda toplumsal cinsiyetin hep var olduğu ama keşfedilmeyi beklediği düşünülebilir. Başka bir deyişle, toplumsal cinsiyetin tarihinin ilk toplumun oluşmasıyla, etnik kimliğin tarihinin ise ilk ulus-devletlerin kurulmasıyla paralel olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet ve etnik kimliğin buluşma alanlarının geçmişi, ırk ile cinsiyet arasında kurulan bağdan gelmektedir.

İrk ve cinsiyet, sonrasında ise etnik kimlik ve cinsel yönelimin ötekileştirilme ve azınlık olma durumlarının temeli aynıdır; ulus-devlet sonrası kapitalizm ve küreselleşme adı altında oluşturulan kimlik politikaları ve bu politikaların toplumsallaşmaları. Bunun nedeni, ırkın ve cinsiyetin "genetik ve erotik mantıklarının karmaşıklığı nedeniyle kimlik politikalarının farklı alanları arasında pek çok kaçınılmaz yapısal ilişki" olmasıdır (Warner, 2013). Küreselleşme ve evrenselleşme, ideoloji yoluyla, kimlik politikalarını üreterek birçok kültürel kimliği kendi içerisinde tanımlayarak bazılarını üstün kılma ve bazılarını da alta itmeye zorlamıştır. "Modern dünyada evrenselciliğin ideolojik olarak sürüp giden meşrulaştırılması ile yine aynı dünyadaki ırkçılık ve cinsiyetçiliğin (hem maddi hem de ideolojik anlamda) sürüp giden gerçeklikleri arasındaki derinde yatan o aynı gerilimi ortaya çıkartmak" mümkün bir hale gelmiştir (Wallerstein, 2007). "Etnik kimliklerin iç ve dış baskılar sonucu oluştuklarını ve değiştiklerini" göz önünde bulundurduğumuzda ve bu bağlamda cinsel yönelim kimliklerinin oluşum ve değişimlerine baktığımızda karşımızda çıkan yine iç ve dış baskılardır (Fenton, 2001). İki kimlik öğesi de yerelde ve genelde baskılara uğradıkları için bir mücadele alanına dönüşmüşlerdir. Etnik kimliğin, ulus-devletler içerisinde baskın olan kimliğe karşı verdiği mücadele ile LGBTİ kimliklerinin heteroseksüel çoğunluk kimliğine karşı verdiği mücadele ile aynı alanda ve benzer hareketlerle vücut bulmaktadır. Her iki kimlik hareketinin de karşısına aldığı öncelikle ulus-devlet yereli ve sonrasında da kimlik politikalarının alanı olan küresel ideoloji alanıdır. Bu kimlikler ve mücadele vermeye çalıştıkları hareketler ırk ve cinsiyeti referans olarak kaynak göstermekten çok, var oldukları toplumsal kültürü temel almaya ve sonra da onu tekrar etkilemeye çalışırlar. Bunun nedeni ise kendilerinin

kültürel yönlerinin de daha ağır bastıklarıdır. Bu kimliklerin gördükleri baskı ve ayrımcılık toplumsal alanda ve o toplumun kültüründe olduğu için doğal olarak mücadele alanı da toplum ve o toplumun kültürü olacaktır.

Etnik ve Cinsel Yönelim Kimliği Aynı Çatı Altında: Türkiye’de Kürt-LGBTİ Hareketi Üzerine Düşünceler

Yeni toplumsal hareketlerin kimlik odaklı bir biçim izlemesi sonucunda birçok kimlik ögesinin mücadeleye verdiği hareket biçimleri daha görünür oldu. Aynı zamanda, birey kimliğinin tek bir ögesi olmadığı gibi, yeni toplumsal hareket biçimleri de zaman içerisinde tek bir kimlik üzerinden olmakla beraber, farklı kimliklerin birleştiği hareketlere de dönüşmeye başladı. Bu dönüşüm sonucunda da birçok alternatif çoklu kimlik hareketi oluştu. Çevreci hareketler hayvan hakları savunucusu hareketlerle, siyasi hareketler etnik kimlik hareketleriyle, barış hareketleri siyasi hareketlerle, çevreci hareketler barış hareketleriyle ve daha birçok hareket diğer birçok hareketle ya aynı çatı altında ya da paralel hareket ederek mücadele alanlarını oluşturmaya başladılar. Bu noktada doğal olarak tüm bu çoklu hareketlerin oluşması sonucunda olumlu ve olumsuz olabilecek sonuçların oluşmasına zemin hazırlanmış oldu. Olumlu sayılabilecek sonuç, çoklu hareketleri oluşturan kimliklerin her birinin mücadeleye verdikleri konuda başarıya ulaşmalarıdır. Olumsuz olabilecek sonuç ise çoklu hareketler içerisinde yer alan kimliklerden herhangi birinin zamanla öne geçmesiyle diğer kimliklerin geri kalması ve aşınmaya uğramasıdır. Öne çıkan kimlik verdiği mücadelede başarılı olsa bile; hareket çoklu bir hareket olduğundan ve arkada kalan kimlikler başarısız olduğundan, hareketin bütünü başarısız olacaktır.

Türkiye yerelinde 2000’li yıllarla birlikte hız kazanan LGBTİ hareketi ve aynı şekilde etnik kimlik hareketi olarak Kürt hareketi 2010’lu yılların başlamasıyla ortak bir noktada buluşmaya başlamışlardır. Bu buluşmayla ilgili dikkat edilmesi gereken durum Kürt-LGBTİ hareketinin tam olarak ne ifade ettiğinin doğru bir biçimde anlaşılmasıdır. Kürt-LGBTİ hareketinden anlaşılması gereken Türkiye coğrafyasında yaşayan tüm Kürt kimlikli ve tüm LGBTİ kimlikli bireylerin ortak hareketi olmadığıdır. Kürt-LGBTİ hareketinin oluşumunun temeli, hareketlerin yapısına baktığımızda LGBTİ bireyler olan Kürt etnik kimliğine sahip bireylerin hareketine ya da hem Kürt hem de LGBTİ bireylerin eşit hak arayışını savunanların ve

bu mücadeleye katılmak isteyenlerin hareketine dayanmaktadır. Her yeni toplumsal hareketin belirli bir hak arayışı ihtiyacı ve mücadele noktasından çıktığı düşünüldüğünde, Kürt-LGBTİ hareketinin çıkış noktasının hangi mücadele ve ihtiyaçtan doğduğunu algılamak önemli bir noktadır. Bu noktada da karşımızda Türkiye’de zamanla genelden yerele doğru hareket eden LGBTİ hareketi çıkmaktadır.

Günümüzde, Türkiye coğrafyasının içerisinde daha da yerelde bulunan birçok LGBTİ hareketi bulunmaktadır. Özellikle son dönemde bu hareketlerin il merkezleri odaklı yapılandığı da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. LGBTİ hareketi Türkiye’de öncelikle Batı merkezli İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirlerde yerelleşmeye başlamışlardır. Bu şehirler, Türkiye’nin batısında etkili bir nüfus yoğunluğuna sahiptirler ve aynı zamanda belirli sayıda Kürt bireyler de bu şehirlerde yaşamaktadır. Buna rağmen, Kürt bireylerin sahiplendikleri şehirler daha çok Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgesinde yer almaktadır. LGBTİ hareketlerinin öncelikle batıdaki şehirlerde oluşması, bu hareketin doğu ve güneydoğu coğrafyasından uzağa düşmesine neden olmuştur. Batı merkezli hareketler her ne kadar tüm Türkiye’deki LGBTİ bireyler için mücadeleye verdiklerini öne sürseler de; yerelde, batıda oldukları gerçeği de ortadadır ve ayrıca başlangıç notalarında herhangi bir etnik kimlik ögesine rastlanmamaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrasında yoğun bir biçimde, başta doğuda ve sonrasında Türkiye genelinde mücadeleye veren Kürt kimlik hareketinde olduğu gibi, Kürt-LGBTİ hareketi de öncelikle doğuyu merkez ve ihtiyaç alanı görmüştür. İlk oluşan Hevjîn ve sonrasında Hebûn LGBTİ hareketlerinin merkezinin Diyarbakır olması bu duruma bir kanıt niteliğindedir. Ayrıca Kürt nüfusun yaşadığı birçok doğu yerelinde de benzer hareketlere rastlanmaktadır. Bununla birlikte 2013 Gezi Parkı olayları sonrası İstanbul merkezinde kurulan Hêvî LGBTİ hareketi, Kürt-LGBTİ hareketini doğudan İstanbul’un tam ortasına taşıyarak, batıdaki Kürt-LGBTİ bireyler için önemli bir adım atmış ve aynı zamanda Kürt-LGBTİ hareketini yerelden genelle taşımaya, tanıtmaya çalışmıştır.

Kürt-LGBTİ hareketinin önemi, onun kaynak olarak gördüğü kültürel kimlikler tabanında yatmaktadır. Kürt-LGBTİ hareketi; ırk ve cinsiyet merkezi üzerinden mücadelesini yapılandırmış olsaydı cinsel yönelim ve Kürt etnik kimliğine ait hissedenlerin dışlanmış olabileceği tehlikesi daha belirgin bir durum olabilirdi. Ayrıca ırkın ve cinsiyetin, hareketin

temelini oluşturması durumunda, hareketin kendisi zaman içerisinde ırkçı ve cinsiyetçi bir hareket olarak algılanabilir ya da ırkçı ve cinsiyetçi bir tepkiyle karşılaşabilirlerdi. Buna ek olarak, ırk ve cinsiyet odaklı bir mücadelede, hareket Kürt ırkına ve cinsiyet açısından LGBTİ kavramına karşı pozitivist ve belki de biyolojik-bedensel bir tavır ve tanımlama göstermek zorunda kalacaktı. Bu bağlamda, etnik kimliğin ve cinsel yönelimin merkez alınması, hareketin; barışçıl, hak arayan ve kültür temelli bir hareket olduğunun düşünülmesini sağlayabilir. Bunun sonucunda da hareket kendisini kültürel ve kimlik odaklı aittik üzerinden kurabilmektedir. Hareket, Kürt ırkından olanlar ve cinsiyeti eşcinsel olanlar gibi sert bir tavır yerine, kendini Kürt etnik kimliğine ait veya yakın hissedenler ile cinsel yönelimi eşcinsel olan ya da bu tür bir cinsel yönelime sempati duyan kişileri bir mücadele altında toplama amacıyla olduğunu etnik kimlik ve cinsel yönelim öğelerini kullanarak ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, önemli olarak, etnik kimlik ve cinsel yönelimin kullanılması, hareketi destekleyen bireylerin, toplum içerisinde nasıl tanımlanıyorsa o şekilde mücadele verdiklerini de destekler niteliktedir.

Kimlik odaklı yeni toplumsal hareketler, birey özetinde olduğu gibi, hareket içerisinde de aşınmalara uğrama, yanlış anlaşılma, yönünü yanlış belirleme gibi tehlikelere de sahiptir. Hevjin, Hebûn ve Hêvî gibi Kürt-LGBTİ hareketi ekseninde mücadele veren hareketler için iki önemli mücadele alanı göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisinin, Türkiye coğrafyasının batısından farklı olarak, kendi yaşadıkları coğrafyanın içerisindeki, kendi etnik kimliklerine karşı LGBTİ bilincini ve haklarını savunmak olduğu söylenebilir. İkincisinin ise Türkiye coğrafyasındaki tüm Kürt etnik kimliğine sahip LGBTİ bireylerin mücadelelerini, varlıklarını ve hak arayışlarını Türkiye geneline ve hatta Türkiye geneli üzerinden yurt dışına duyurmak olduğu düşünülebilir. Bu iki mücadele alanı, Kürt-LGBTİ hareketinin diğer Kürt etnik kimlik hareketleriyle ve LGBTİ hareketleriyle arasındaki benzerliğini ve farklılığını oluşturmaktadır.

Kürt-LGBTİ hareketi, sadece etnik kimlik ve sadece cinsel yönelim kimliği alanındaki hareketlerle belirli bir seviyede ortaklıklar kurmaktadır, kurmaya çalışmaktadır. Bunu yanında, bu ortaklıkları kurarken, kendine özgü olan bir mücadele alanı da yaratmaya çalışmaktadır. Burada önemli olan, bu yaratım aşamasında kendi barındırdığı kimlik öğelerini unutmaması gerektiğidir. Diğer Kürt hareketleriyle eklenirken LGBTİ kimliğini dışarıda bırakan bir Kürt-LGBTİ hareketi tam olarak kendisini

ifade edemeyebilir. Bunun tam tersi olarak da, diğer LGBTİ hareketleriyle ortaklık kurarken Kürt kimliğini unutmamalıdır. Ancak o zaman, tam bir Kürt-LGBTİ hareketinden ve onun mücadele alanından bahsedilebilir. Eğer Kürt-LGBTİ hareketi, barındırdığı kimliklerden herhangi birisini geride bırakarak diğeriyle yola devam ederse, burada çoklu hareketler için tehlikeli olabilecek bir duruma düşebilir ve çoklu yapısını aşındırabilir. Önemli olan nokta, Kürt-LGBTİ hareketinin karşıdan beklediği şeyin aynısını, karşıya sağlamasıdır. Kendi çoklu yapısı büyük bir hoşgörü ve anlayışı gerektirdiğinden dolayı, mücadele sırasında karşıya çıkabilecek diğer kültürel ve toplumsal kimlik tiplerinin hepsini tanıyabilir ve kendisini onlara tanıtabilir hale gelmelidir. Kürt-LGBTİ hareketine ilişkin, hatta diğer tüm çoklu kimlik yapısıyla oluşan hareketlere ilişkin, bu önerilerin yapılması için çok erken olduğu da unutulmamalıdır.

Sonuç

Türkiye’de 1980 sonrası oluşmaya başlayan ve 1990’larda belirginleşen LGBTİ ve Kürt kimlik hareketi henüz kendilerini tanımlayabilir ve tanıtabilir bir duruma gelmişken, neredeyse son beş yıldır daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkan Kürt-LGBTİ hareketi için belirli bir yargıda bulunmak ve hüküm vermek için çok erken. Bunun en önemli nedeni, kültürel ve toplumsal kimliklerin akışkanlığı ve değişkenliğinin hiç durmamasıdır. Kimlikteki bu akışkanlık ve değişkenlik, Kürt-LGBTİ hareketinin çoklu kimlik yapısına daha da çok etki etmektedir ve bu çoklu kimlik içerisinde denge sağlanması ve akışkanlık ile değişkenliğin düzenli bir hale gelmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Kürt-LGBTİ hareketi en azından ırk ve cinsiyetin sınırlayıcı ve belirleyici yapısından kurtularak, kendisini daha serbest bir alan olan etnik ve cinsel yönelim kimliklerinin arasına yerleştirmiş olarak gözüküyor. Kendisini biyolojik ve bedensel bir hareket olarak görmekten çok, kültürel ve toplumsal bir hareket olarak tanımlıyor. Önemli olan nokta, bu tanımlamanın sadece Kürt-LGBTİ hareketi için değil Türkiye’deki tüm LGBTİ hareketi için -ve hatta tüm toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik temelli hareketler için- önemli bir etkisi olduğunu düşünmek faydalı olabilir. Kimliğini tanımlamak yeni toplumsal hareketler çerçevesinde mücadele veren her hareket için önemlidir. Tanımlanmış bir kimlik hareketinin İtalyan atasözündeki “tarih tekerrürden ibarettir [La storia si ripete]” olgusunu ve düşüncesini aşabildiğini ve buradan Heraklitos’un dile getirdiği “aynı nehirde iki kez yıkanılmaz” olgusuna doğru ilerlediğini düşünüyorum.

Dipnotlar

1. Burada sözü edilen sınıf ve onun oluşturduğu hareket, sanayi devriminin hemen sonrasında oluşan, daha belirgin ayırt edilebilen işçi sınıfını içermektedir. Günümüzde değişmiş ve kolayca belirlenemeyen sınıf kavramından söz edilmemektedir. Günümüzde sınıf kavramının ve bu kavramın içerdiği kategorilerin tartışılması, amacı farklı ve kapsamı daha geniş bir yazının tartışma konusu olmalıdır.
2. LGBT kavramı zamanla değişik biçimlerde de kullanılmıştır. LGBTT (lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel ve travesti), LGBTI (lezbiyen, gey, biseksüel, trans-cinsiyet, interseks), LGBTQ (lezbiyen, gey, biseksüel, trans-cinsiyet, queer), LGBTTQIA (lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel, travesti, queer, interseks, aseksüel). Öncelikle, bu yazıda LGBTI kullanılması, diğer kısaltmaların ve kavramların dışlanması olarak algılanmamalıdır. Vurgulanmadan geçilmemesi gereken konu; Queer ve LGBTI kavramlarının bir arada kullanılmasıyla ilgilidir. Queer kavramı, tüm heteroseksist ifade ve tanımlamalara karşı geliştirilmiş bir kavramdır (Butler, 2010). Bununla birlikte 1990 yılında New York Onur Yürüyüşü'nde Queer Nation ve ACT UP tarafından yapılan açıklamada, *Queer* kelimesinin bizzat LGBTI kavramının kendisine alternatif bir kelime olarak seçildiği vurgulanmıştır (aktaran Delice, 2012). Bu iki düşünce, lezbiyen, gey ve diğer tüm tanımlamaların heteronormatif iktidar tarafından oluşturulduğu gerçeğini pekiştirmektedir. Bu nedenle, birbirine alternatif iki kavramın (LGBTI ve Queer) birlikte kullanılması bir karşıtlık doğurmaktadır. Tercihim her ne kadar Queer kelimesinden yana olsa da, yazıda kullanılan LGBTI'nin tercih edilmesinin nedeni, yazıda kaynak olarak kullanılan çalışmaların birçoğunda bu kısaltmanın kullanılmış olmasıdır. Özellikle, yeni toplumsal hareketler bağlamında LGBTI kısaltması birçok kaynakta kullanılmaktadır.
3. Türkiye'deki LGBTI hareketine öncü olan iki dernek Lambda İstanbul ve Kaos GL sırasıyla 1993 ve 1994 yıllarında bir araya gelmişlerdir. İlk başta resmi olarak tanınmayan ve tüzel kişilik edinmeyen dernekler; Kaos GL 2005 yılında, sonrasında ise Lambda İstanbul 2006 yılında olmak üzere resmîyet kazanmışlardır. Bu tarihler derneklerin kendileriyle ilgili resmi internet sitelerinde verilen bilgilerden aktarılmıştır. Yeni toplumsal hareketler açısından her ne kadar derneklerin resmîyet kazanması önemli bir aşama olsa da, resmi olmayan ilk bir araya gelişleri ve bir harekete dönüşmeleri Türkiye'deki LGBTI hareketinin gelişimi ve belirginleşmesi açısından yadsınamaz öneme sahiptir.
4. Adı geçen Kürt-LGBTI hareketleri genellikle Diyarbakır şehrinin Kürtçe ismi olan Amed'i kullanmaktadırlar.
5. Kaos GL internet sitesi, 2013 yılının sonlarında Kürtçe yayına başlamıştır.
6. Burada kullanılan iki kavram "gey" ve "düzcinsel", kaynağın çevirisindeki biçimine sadık kalmak açısından bu şekilde kullanılmıştır. İngilizcede "gay" (gey) ve "staright" (düzcinsel) olarak gündelik dilde de kullanılan kavramların Türkçede yazım tercihlerine göre farklı kullanımlarının olduğunu da belirtmek gerekmektedir.
7. Eşcinsel bireylere ilk resmi evlilik hakkı veren ülke 2001 yılında Hollanda olmuştur. Daha sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Meksika'nın bazı bölge ve eyaletleri, Belçika, İspanya, Kanada, Güney Afrika Cumhuriyeti, Norveç, İsveç,

Portekiz, İzlanda, Arjantin, Danimarka, Brezilya, Fransa, Uruguay, Yeni Zelanda, İskoçya ve Mart 2014 itibarıyla Birleşik Krallık'ın bütününde eşcinsel evlilik yasallaşmıştır.

Kaynaklar

- Balibar, E., Wallerstein, I.** (2007) *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, N. Ökten (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Beyazova, A.** (2012) *Ayrımcılıkla Mücadelede Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü*, içinde K. Çayır ve M. A. Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Butler, J.** (2010) *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, B. Ertür (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J.** (2013) *Kritik Queer*, C. Çakırlar (Çev.), içinde S. Yardımcı ve Ö. Güçlü (Der.), *Queer Tahayyül*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çayır, K.** (1999) *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, içinde K. Çayır (Der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Fenton, S.** (2001) *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, N. Şad (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Foucault, M.** (2012) *Cinselliğin Tarihi*, H. U. Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Halperin, D. M.** (2013) *Cinselliğin Bir Tarihi Var mıdır?*, Ö. Karlık (Çev.), içinde S. Yardımcı ve Ö. Güçlü (Der.), *Queer Tahayyül*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Melucci, A.** (1999) *Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması*, içinde K. Çayır (Der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Offe, C.** (1999) *Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*, içinde K. Çayır (Der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tilly, C.** (2008) *Toplumsal Hareketler Yirmi Birinci Yüzyıla Giriyor*, içinde Y. D. Çetinkaya (Der.), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Touraine, A.** (1999) *Toplumdan Toplumsal Harekete*, içinde K. Çayır (Der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Warner, M.** (2013) *Queer Gezegen Korkusu: Queer Politika ve Toplumsal Teori'ye "Giriş"*, K. Kızıltuğ (Çev.), içinde S. Yardımcı ve Ö. Güçlü (Der.), *Queer Tahayyül*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Wolf, S.** (2011) *Cinsellik ve Sosyalizm: LGBTI Özgürleşmesinin Tarihi, Politikası ve Teorisi*, K. Tanrıyar (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.